

Idee i rzeczywistość: aktualne problemy bibliotek (nie tylko) wojskowych w Polsce

prof. dr hab. Jadwiga Woźniak-Kasparek*

Wydział Dziennikarstwa, Informacji i Bibliologii
Uniwersytet Warszawski

Przed bibliotekami stoi wiele wyzwań i problemów do rozwiązania. Część z nich wiąże się z przemianami cywilizacyjnymi, w tym zmianami zachowań informacyjnych, rozwojem technologii informacyjno-komunikacyjnych, „nadprodukcją” informacji, otwartością zasobów, przekształceniami, którym ulega uprawianie nauki. Dochodzeniu do dobrych rozwiązań nie sprzyja ani wysokie tempo zmian w otoczeniu bibliotek, ani brak zgody i porozumienia środowiska, skutkujące brakiem spójności programowej i sprawiedliwości finansowej, narzucaniem słabszym członkom społeczności rozwiązań nie zawsze dla nich korzystnych. Każda sieć lub grupa bibliotek musi dziś sama określić żywotne jej potrzeby i zadania do wykonania. Oś treściową artykułu wyznacza wprawdzie bibliotekarstwo i biblioteki wojskowe, ale część zawartych w nim konstatacji ma nieco szersze odniesienia. Pisząc „biblioteki”, „bibliotekarze”, „bibliotekarstwo”, mam na myśli szerokie spektrum treści, bez oddzielania tego, co bibliotekarskie, od tego, co informacyjne, w praktyce bowiem opozycja ta jest sztuczna i nie przynosi korzyści.

Na mocy decyzji nr 209/MON Ministra Obrony Narodowej z 8 czerwca 2011 roku¹ biblioteki wojskowe Sił Zbrojnych RP tworzą Resortową Sieć Biblioteczną (RSB), w skład której wchodzi: **a)** biblioteki naukowe, na czele z Centralną Biblioteką Wojskową, w tym także biblioteki ośrodków naukowo-badawczych (w 2016 roku – 9); **b)** biblioteki fachowe (w 2016 roku – 12); **c)** biblioteki oświatowe (w 1995 roku było ich 494, w 2016 – 114). W artykule skupię uwagę na problemach dwu pierwszych grup, nie dlatego, że biblioteki oświatowe są mniej ważne, ale dlatego, by nie doprowadzić do nadmiernego rozproszenia treści w relatywnie krótkim tekście.

Z danych Głównego Urzędu Statystycznego wynika, że w 2018 roku w Polsce istniały 873 biblioteki naukowe (dla porównania w 2005 roku było ich 1219, w 2015 – 1001), z czego 660 to biblioteki szkół wyższych². Jednym z ważniejszych

* Artykuł wpłynął do redakcji w styczniu 2018 roku.

¹ Dziennik Urzędowy Ministra Obrony Narodowej 2011, nr 13, poz. 175.

² https://stat.gov.pl/download/gfx/portalinformacyjny/pl/defaultaktualnosci/5515/1/21/1/maly_rocznik_statystyczny_polski_2019.pdf (dostęp: 10.10.2019).

zadań w tej sytuacji jest zachowanie substancji bibliotecznej (ludzkiej, lokalowej, materialnej), a tam, gdzie to możliwe – spójne, zrównoważone społecznie jej rozwijanie. Pewne zmiany, jak na przykład intensywniejsze korzystanie z usług biblioteczno-informacyjnych zdalnie, z wykorzystaniem urządzeń mobilnych, są nie do odwrócenia. Pozostają one w zgodzie z duchem czasów – specyficznym klimatem epoki kształtowanym dziś między innymi przez cyfryzację, mobilność, tempo (pośpiech), kryzys systemów etycznych, aksjologicznych. Płyniemy z prądem rwącej rzeki i aby pomyślnie zakończyć tę podróż, nie możemy być bierni i zapatrzeni w przeszłość. Od bibliotek wymaga się coraz większej podaży zasobów w postaci cyfrowej, inaczej sformatowanych, zaopatrzonych w metateksty, powiązanych bogatą siatką relacji inter- i intratekstualnych, „opakowanych” tak, by współczesny użytkownik chciał i potrafił z nich skorzystać. Należałoby zastanowić się, co jeszcze można uczynić, by mocniej przesunąć akcent z zasobów (gromadzenie, opracowanie, przechowywanie) na usługi (informowanie, udostępnianie, wspomaganie, asystowanie). Biblioteki powinny mieć zgodne z tendencjami, ale własne, *homemade*, strategie włączania się w nurt otwartości (zasobów, dostępu, nauki).

UCZESTNICTWO

Jak wspomniano, coraz ważniejsze stają się usługi świadczone na rzecz aktywnych i potencjalnych użytkowników, na rzecz społeczności. Nowością w warunkach polskich jest koncepcja realizowania misji i zadań bibliotekarzy w formule bibliotekarstwa zaangażowanego, bibliotekarza zaangażowanego³ (*embedded librarianship, embedded librarian*). Biblioteki i bibliotekarze próbują przystosować się do nowych uwarunkowań społecznych i szybko zmieniających się technologii informacyjno-komunikacyjnych. Skutecznym sposobem wykorzystania wiedzy, kompetencji i umiejętności bibliotekarzy wydaje się wspomniana koncepcja bibliotekarza zaangażowanego, wyprowadzająca bibliotekarzy z ich pracowni w bibliotekach do tych miejsc, gdzie realizowane są badania naukowe, edukacja, co umożliwiłaby ściślejszą koordynację i współpracę z naukowcami, nauczycielami akademickimi, doktorantami. Jak pisze Judith A. Siess: *W świecie korporacji bibliotekarze przenoszą się z bibliotek do jednostek organizacyjnych, gdzie pracują wraz z innymi fachowcami, dostarczając informacji potrzebnych do podejmowania dojrzałych decyzji, dokładnie w miejscu, gdzie te decyzje zapadają. Podobnie dzieje się w świecie akademickim. Bibliotekarze dziedzinowi nie są już przykuci do bibliotek. Mogą pracować w budynku, gdzie pracuje większość ich klientów, niezależnie od tego, czy materiały biblioteczne znajdują się w tej samej lokalizacji. Środowiska informacyjne powstają w sąsiedztwie miejsc, gdzie*

³ *Embedded librarianship, embedded librarian* przetłumaczono na język polski jako bibliotekarstwo zaangażowane, bibliotekarz zaangażowany. W moim odczuciu językowym jest to nie najlepsze tłumaczenie. Trafniejsze, choć nadal dalekie od ideału, byłoby określenie „bibliotekarstwo uczestniczące”, „bibliotekarz uczestniczący”.

gromadzą się zazwyczaj studenci (kawiarenki itp.). Przenoszenie biblioteki do miejsc, gdzie są użytkownicy, to trend widoczny również w bibliotekach publicznych. Tworzą one minifilie w centrach handlowych, dużych sklepach w śródmieściu, szkołach, które nie mają bibliotek, a nawet w domach opieki i miejskich klubach emerytów, aby przyciągnąć użytkowników i pomóc oraz ułatwić im dostęp do informacji⁴.

W formule „zaangażowania” bibliotekarze z jednej strony mogą wykazać się specjalistyczną, ekspercką wiedzą o uniwersum bibliograficznym – świecie utrwalonej treści – z drugiej zaś wykorzystać tę wiedzę tak, by miała rzeczywisty, bezpośredni i właściwy wpływ na badania, nauczanie. W ten sposób bibliotekarze mogą również zmienić swój status – z bycia pomocnikiem, osobą z zaplecza umożliwiającego funkcjonowanie sfery nauki – na bycie partnerem. Poprzez uczestniczenie w procesie badawczym bibliotekarze dopełniają i poszerzają swoją wiedzę i kompetencje, które z racji specyfiki zawodu są ograniczane na ogół do wytworów pracy naukowej, tj. książek, artykułów w czasopismach i innych materiałów bibliotecznych. Wiele dziś się słyszy o udostępnianiu (otwieraniu) danych badawczych. Kto lepiej niż bibliotekarz, współuczestniczący w procesie badawczym, przygotowuje je do upublicznienia i długoletniej archiwizacji?

Jako pracownik naukowy uczelni wyższej prowadzący badania wiem, że nikt lepiej od bibliotekarzy nie organizuje efektywnego systemu tworzenia i zarządzania dokumentacją związaną z badaniami oraz jej przepływów. Bibliotekarz, pracując w zespole, ma szansę poznać prawdziwe potrzeby i oczekiwania badaczy, zapewnić im dostęp do literatury tematu, danych badawczych, instytucji, nie zawsze oczywistych czy łatwo osiągalnych. Wstąpienie na ścieżkę uczestnictwa wymaga od bibliotekarzy pewnej dozy odwagi, wewnętrznej zgody na porzucenie tego co już rozpoznane, dające poczucie bezpieczeństwa, może nawet komfortu. Muszą temu sprzyjać możliwości w zakresie zatrudniania i wynagradzania. Jest to również wielka szansa, by osoby niebędące bibliotekarzami lepiej zrozumiały, na czym polega ta praca, a to z kolei powinno przyczynić się między innymi do osłabienia pewnych stereotypów dotyczących bibliotek i bibliotekarzy, do wzrostu prestiżu tego zawodu. Bycie bibliotekarzem uczestniczącym w różnych projektach to wyzwanie nie tylko dla tej osoby, ale również dla instytucji, w której jest zatrudniona, i kolegów bibliotekarzy. Na świecie biblioteki podejmują to wyzwanie.

W literaturze fachowej⁵ można znaleźć publikacje, w których *embedded librarians* dzielą się swoimi doświadczeniami. Trzeba jednak dodać, że nadal jest to pewna nowość. Bariery wynikające ze stereotypów i nawyków dotyczących organizacji pracy

⁴ J. A. Siess, *Bibliotekarstwo uczestniczące – co to takiego i czy nas bezpośrednio dotyczy?*, „EBIB” 2009, nr 9, <<http://www.ebib.pl/2009/109/a.php?siess>> (dostęp: 10.10.2019).

⁵ Na przykład: V. Matthew, A. Schroeder, *The Embedded Librarian Program: Faculty and Librarians Partner to Embed Personalized Library Assistance into Online Courses*, „EDUCAUSE Quarterly” 2006, vol. 29, nr 4, s. 61-65; K. M. Ramsay, J. Kinnie, *The Embedded Librarian: Getting out There Via Technology to Help Students Where They Learn*, „Library Journal” 2006, vol. 131, nr 6, s. 34-35; D. Shumaker, M. Talley, *Models of Embedded Librarianship: A Research Summary*, „Information Outlook” 2010, nr 1, s. 27-35.

mogą zniechęcać, ale ich pokonanie może być korzystne dla obu stron. Wydaje się, że jest to dobry sposób na pokazanie, jaki wpływ na naukę mogą mieć bibliotekarze, jeśli przekroczą granice tradycyjnych zadań. Dziś, w warunkach „nadprodukcji” informacji⁶, dobrze wykształceni, otwarci bibliotekarze są bardziej potrzebni niż kiedykolwiek wcześniej. To również okazja i szansa na wzmocnienie relacji i związków z otoczeniem społecznym, ze środowiskiem naukowym, akademickim, wpisanie się w nurt dążenia do doskonałości naukowej i badań interdyscyplinarnych – dwu z kilku filarów wdrażanej w Polsce Konstytucji dla Nauki⁷.

OTWARCIE

Mimo różnych zastrzeżeń kierowanych pod adresem bibliotek nadal są one marką jakości dostarczanych informacji. Ale to dziś już nie wystarcza. Dłużej na tradycji świątyni wiedzy nie da się budować autorytetu biblioteki, zwłaszcza naukowej. Należące do resortowej sieci wojskowe biblioteki naukowe i fachowe nie mogą się odcinać od naturalnego środowiska, jakim jest dla nich nauka. Chcąc opisać atrybuty współczesnej nauki, zapewne należałoby wymienić takie określenia jak: cyfrowa, usieciowiona, zdanetyzowana, otwarta. Biblioteki, również biblioteki wojskowe, mają szansę zaistnienia w nowym modelu nauki, między innymi odnajdując swoje miejsce w projektach otwartej nauki, otwartych danych badawczych, otwartego dostępu do publikacji naukowych i fachowych. Przy czym zdaję sobie sprawę, że na przeszkodzie mogą stać zarówno wewnątrzresortowe ograniczenia prawne i technologiczne, jak również pewna nieufność i poczucie odrębności „wojska” od reszty społeczeństwa. Choć rozwój technik i technologii militarnych byłby niemożliwy bez zaangażowania naukowców cywilnych, to podział „my” (wojsko) i „oni” (cywile) istnieje cały czas.

Jednym ze sposobów wejścia w świat „otwartości” mogłoby być rozwijanie bibliotek cyfrowych z wydzieloną częścią repozytaryjną (archiwalną)⁸ lub bibliotek i repozytoriów cyfrowych. Szczególną uwagę chcę zwrócić na repozytorium, bo ten wątek jest rzadziej poruszany w dyskusji środowiskowej.

Celem repozytoriów cyfrowych jest gromadzenie, archiwizowanie, organizowanie i udostępnianie treści, dzięki czemu możliwe jest między innymi relatywnie szybkie dzielenie się wynikami badań naukowych oraz przyspieszenie publicznego

⁶ J. Woźniak-Kasperek, *Przeciążenie informacyjne – wprowadzenie do tematu*, „FIDES. Biuletyn Bibliotek Kościelnych” 2018, nr 2, s. 77-92.

⁷ Ustawa z dnia 20 lipca 2018 r. – Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce, Dz. U. 2018, poz. 1668.

⁸ Aneta Januszko-Szakiel definiuje repozytorium cyfrowe synonimicznie do archiwum cyfrowego, jako organizację ludzi bądź narzędzi, system, w skład którego wchodzi osoby oraz przyjęte rozwiązania organizacyjne i techniczne, założony w celu gromadzenia, przechowywania oraz zapewnienia długotrwałego dostępu i użyteczności dokumentów cyfrowych. Nadrzędnym celem jest zagwarantowanie możliwości odczytu oraz interpretacji integralnych, autentycznych, wiarygodnych i poufnych dokumentów cyfrowych. A. Januszko-Szakiel, *Trwała identyfikacja publikacji w repozytoriach cyfrowych*, [w:] *Metody analizy i oceny bezpieczeństwa oraz jakości informacji*, red. W. Z. Chmielowski, D. Wilk-Kołodziejczyk, Kraków 2012, s. 69.

ich udostępniania. Repozytoria pozwalają na identyfikację publikacji oraz zwiększają ich widoczność w Internecie. W literaturze można znaleźć charakterystyki różnych typów repozytoriów. Wyróżnia się między innymi repozytoria tematyczne, które gromadzą obiekty, w tym publikacje, z określonej dziedziny nauki lub działalności praktycznej oraz repozytoria instytucjonalne, służące do magazynowania dokumentów powiązanych z instytucją. Buduje się także repozytoria osobowe, w których gromadzi się prace konkretnego autora, repozytoria regionalne, repozytoria krajowe, repozytoria określonych typów dokumentów, jak rozprawy habilitacyjne, doktorskie⁹.

Repozytoria bywają mylone z bibliotekami cyfrowymi (i odwrotnie). Biblioteki cyfrowe są jednak bardziej „sformalizowane”, rejestrują materiały już będące w obiegu publicznym, nie dają możliwości samodzielnego deponowania prac naukowych przez autorów¹⁰. W przypadku bibliotek cyfrowych wprowadzaniem plików zajmują się zatrudnione w tym celu osoby, pliki zaś reprezentują obiekty, które mają uregulowany status prawny z punktu widzenia upowszechniania. Natomiast w repozytoriach to (szeroko rozumiani) autorzy udostępniają, archiwizują swoje prace¹¹. Idea repozytoriów cyfrowych wpisuje się w ruch Open Access (OA), którego celem jest upowszechnianie wolnego, swobodnego dostępu do efektów badań naukowych. Autorzy publikacji *Open Access: Analiza zjawiska z punktu widzenia polskiego naukowca* za początek OA uznają ogłoszenie w 2002 roku Deklaracji Budapesztańskiej. Zdefiniowała ona Open Access i jego cele. Z kolei otwarta nauka (Open Science) to taki model nauki, w którym główne etapy procesu tworzenia i upowszechniania wiedzy realizuje się w systemie otwartym¹². Najważniejsze filary OS to: **a)** swobodny dostęp do literatury, udostępnionej publicznie w Internecie; **b)** darmowy dostęp do narzędzi badawczych, opisanych w formatach cyfrowych i udostępnianych na prośbę badacza; **c)** zamieszczanie wyników badań w domenie publicznej z możliwością swobodnego ich wykorzystania, kopiowania i rozpowszechniania; **d)** utworzenie otwartej cyberinfrastruktury, umożliwiającej przeszukiwanie i wykorzystanie danych badawczych¹³. Poza OA i OS możemy się spotkać z Open Data (otwartymi danymi), Open Education (otwartą edukacją) i Open Source (otwartym oprogramowaniem), wolną kulturą¹⁴.

⁹ J. Przyłuska, *Repozytorium – magazyn dokumentów czy wirtualna społeczność?*, <http://eprints.rclis.org/11855/1/Przyluska_Jolanta_Repozytorium.pdf> (dostęp: 10.10.2019), s. 211-213.

¹⁰ M. Niezgodka, *Wdrożenie i promocja otwartego dostępu do treści naukowych i edukacyjnych. Praktyki światowe a specyfika polska. Przewidywane koszty, narzędzia, zalety i wady*, Warszawa 2011, <<https://depot.ceon.pl/handle/123456789/1545>> (dostęp: 10.10.2019).

¹¹ P. Kozierski, R. Kabaciński, M. Lis, P. Kaczmarek, *Open Access: Analiza zjawiska z punktu widzenia polskiego naukowca*, Poznań 2013, s. 41, <<https://depot.ceon.pl/bitstream/handle/123456789/2513/Open%20Access.pdf>> (dostęp: 10.10.2019).

¹² M. Starczewski, L. Stępińska-Utasiak, *Otwarty dostęp czy otwarta nauka?*, [w:] *Obserwatorium kultury*, s. 162, <<https://depot.ceon.pl/bitstream/handle/123456789/6317/Otwarty%20dost%C4%99p%20czy%20otwarta%20nauka.pdf?sequence=2&isAllowed=y>> (dostęp: 10.10.2019), [s. 161-176].

¹³ Science Commons. Principles for open science, <<http://sciencecommons.org/resources/readingroom/principles-foropen-science>> (dostęp: 27.10.2018).

¹⁴ P. Kozierski, R. Kabaciński, M. Lis, P. Kaczmarek, *Open Access. Analiza zjawiska...*, op. cit., s. 5-11.

Przed otwartą nauką w Polsce stoi wiele problemów, przeszkód i wyzwań, między innymi poniekąd systemowa zamkniętość nauki, brak wdrożonej polityki OA, sektorowo-dziedzinowo-personalne lobby, potrzeba nowego modelu publikowania naukowego i dokumentowania wyników badań, niewystarczające narzędzia wyszukiwania w zasobach (potrzebne są interoperacyjne narzędzia typu mapy tematów, inteligentna analityka tekstów), obawy przed naruszeniem praw autorskich, prywatności, kontroli nad badaniami i „losem” ich wyników, utraty dochodu itd.

W Polsce obecnie działa ponad 30¹⁵ otwartych repozytoriów cyfrowych różnych typów. Wśród nich RUW – Uniwersytet Warszawski; AMUR – Uniwersytet Adama Mickiewicza w Poznaniu; CEON – ogólnopolskie repozytorium Centrum Otwartej Nauki; SUW – Politechnika Krakowska; ENY – Politechnika Wrocławska; PCSS – Poznańskie Centrum Superkomputerowo-Sieciowe; Repozytorium Polsko-Japońskiej Akademii Technik Komputerowych; Repozytorium Wiedzy Politechniki Wrocławskiej; Baza Wiedzy Politechniki Warszawskiej; Repozytorium Uniwersytetu Jagiellońskiego; RCIN – Repozytorium Cyfrowe Instytutów Naukowych. Niestety, nie wszystkie dane z repozytoriów są zbierane przez CEON. Najwięcej dokumentów przechowuje repozytorium Uniwersytetu Łódzkiego (RUŁ) oraz Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu (AMUR). Repozytoria umożliwiają widoczność w Google, Google Scholar, OpenAIRE, BASE, DART-Europe E-theses Portal i innych.

W *Raporcie na temat realizacji polityki otwartego dostępu do publikacji naukowych w latach 2015-2017* sformułowano podstawowe problemy i bariery rozwoju OA w Polsce:

- 1) Brak krajowego repozytorium, w którym można deponować publikacje w otwartym dostępie.
- 2) Niska świadomość potrzeby działań na rzecz OA, w tym przyjmowania instytucjonalnych polityk otwartości przez jednostki naukowe i uczelnie (tylko ok. 20% respondentów ankiety MNiSW deklaroowało, że ich instytucje posiadają polityki OA).
- 3) Brak instrumentów stabilnego finansowania OA w Polsce – zarówno jeśli chodzi o nowe projekty (inwestycje), jak i bieżące działania (utrzymanie repozytoriów, utrzymanie otwartych czasopism, działania informacyjne i edukacyjne).
- 4) Działania w zakresie OA w Polsce mają charakter oddolny i rozproszony.
- 5) Otwarty dostęp nie jest premiiowany w ewaluacji jednostek naukowych ani w ocenie naukowców przez jednostkę macierzystą.

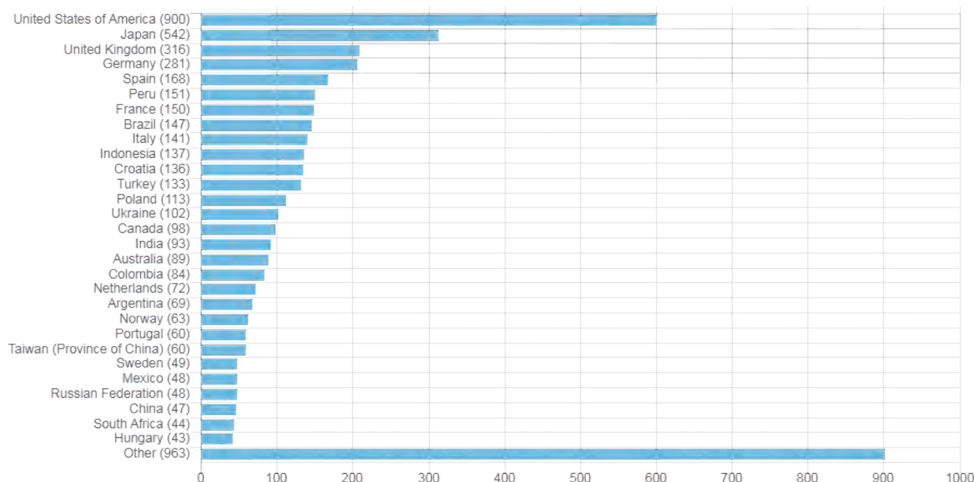
Rekomendowane działania to m.in.:

- 1) Stworzenie repozytorium krajowego – jako działanie priorytetowe.
- 2) Podjęcie decyzji w sprawie finansowania otwartego dostępu (uruchomienie przynajmniej inicjatyw pilotażowych).

¹⁵ Lista na stronie internetowej Akademii Wojsk Lądowych we Wrocławiu uwzględnia 33 otwarte repozytoria (plus agregator), <<https://awl.edu.pl/otwarta-nauka/repozytoria-polskie>> (dostęp: 10.10.2019).

- 3) Określenie priorytetów i harmonogramu realizacji działań w zakresie OA.
- 4) Analiza doświadczeń związanych z wykorzystaniem licencji Springer Open Choice i dążenie do większego uwzględniania otwartego dostępu w ramach Wirtualnej Biblioteki Nauki.
- 5) Podjęcie analizy nt. otwierania danych badawczych¹⁶.

W skali światowej agregatorem repozytoriów otwartych jest powstały w 2002 roku OpenDOAR (Directory of Open Access Repositories). Jest to katalog otwartych repozytoriów instytucji naukowych, umożliwiający wyszukiwanie według kraju, dziedziny wiedzy, typu dokumentów, typu repozytorium, języka oraz oprogramowania. Każde z repozytoriów zostało przeanalizowane przez personel OpenDOAR, aby zapewnić wysoki stopień jakości i spójności dostarczanych danych. Prowadzony jest przez SHERPA Services, z siedzibą w Centrum ds. Komunikacji Naukowej Uniwersytetu w Nottingham, a został opracowany we współpracy z Uniwersytem Lund w Szwecji¹⁷. Projekt jest finansowany przez Open Science Institute, Jisc, Consortium of Research Libraries SPARC Europe¹⁸. Według statystyk Directory of Open Access Repositories 10 października 2019 roku na świecie istniało (a dokładniej: było zarejestrowanych w OpenDOAR) 4358 repozytoriów. Liczba ta jednak systematycznie rośnie (w ciągu roku liczba indeksowanych repozytoriów zwiększyła się o ponad 15%).

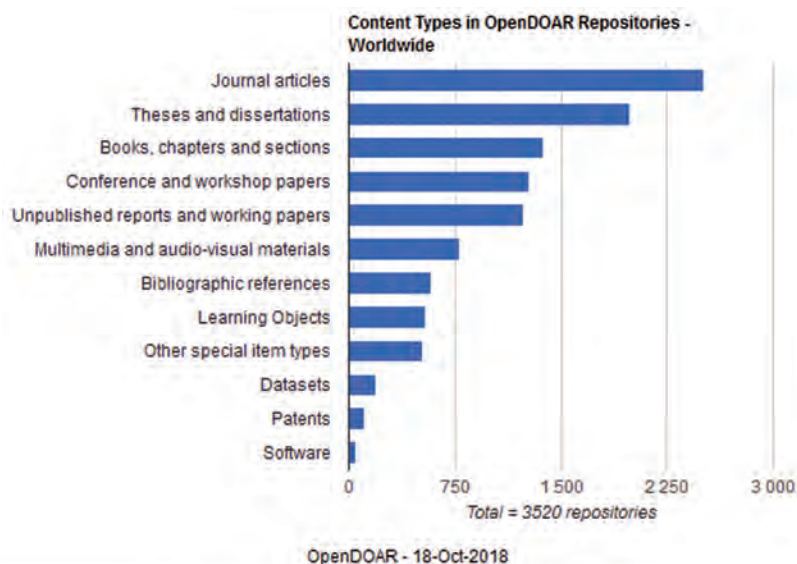
Il. 1. Repozytoria według kraju

Źródło: <http://v2.sherpa.ac.uk/view/repository_visualisations/1.html> (dostęp: 10.10.2019)

¹⁶ Raport na temat realizacji polityki otwartego dostępu do publikacji naukowych w latach 2015-2017. Warszawa, marzec 2018 <https://library.put.poznan.pl/doc/open_access/Plik%204.%20Raport%20nt.%20polityki%20OA%20w%20Polsce%2003.2018.pdf> (dostęp: 10.10.2019).

¹⁷ Lund University jest twórcą bazy DOAJ (Directory of Open Access Journals), która zawiera spis międzynarodowych, recenzowanych czasopism naukowych. Dostęp do tych publikacji jest darmowy. W bazie zawarto linki do stron czasopism, abstrakty artykułów lub pełne teksty publikacji.

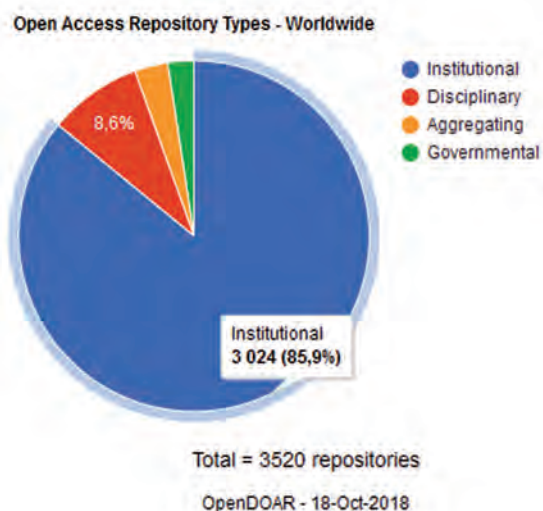
¹⁸ About OpenDOAR, <<http://v2.sherpa.ac.uk/opendoar/information.html>> (dostęp: 10.10.2019).

N.b. Most repositories hold several Content Types.

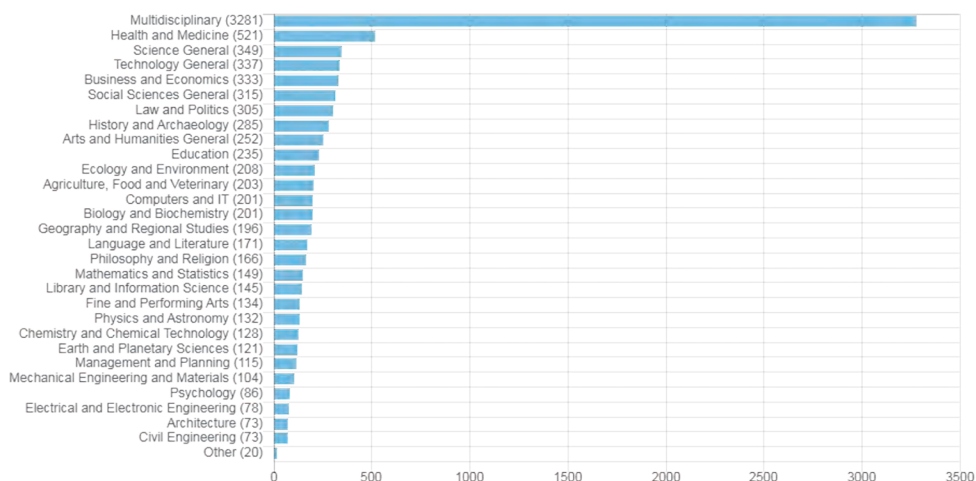
II. 2. Repozytoria według typu zawartości

Źródło: <<http://www.opendoar.org/find.php?format=charts>> (dostęp: 18.10.2018)

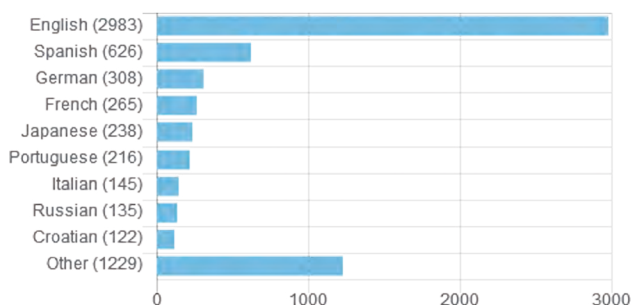
II. 3. Typy repozytoriów

Źródło: <<http://www.opendoar.org/find.php?format=charts>> (dostęp: 18.10.2018)

Il. 4. Repozytoria według zakresu tematycznego

Źródło: <http://v2.sherpa.ac.uk/view/repository_visualisations/1.html> (dostęp: 10.10.2019)

Il. 5. Repozytoria według języka rejestrowanego materiału

Źródło: <http://v2.sherpa.ac.uk/view/repository_visualisations/1.html> (dostęp: 10.10.2019)

Jak wynika z przedstawionych powyżej danych, najwięcej repozytoriów powstaje w Stanach Zjednoczonych i w Wielkiej Brytanii. Najczęściej tworzone są repozytoria instytucjonalne, zawierające publikacje z wielu dziedzin nauki. Najpopularniejszym zakresem wśród repozytoriów dziedzinowych są: medycyna, nauki ścisłe, historia, ekonomia.

W OpenDOAR udało się znaleźć trzy repozytoria, które można byłoby uznać za reprezentujące nauki o wojsku lub będące blisko związane z problematyką obronności i bezpieczeństwa (Institutional Repository of the General Jonas Zemaitis Military Academy of Lithuania, Institutional Digital Repository for Naif Arab University for Security Sciences, Imperial War Museum Collections and Research). Natomiast wśród nierejestrowanych baz danych i repozytoriów warto wymienić m.in. Defense Technical Information Center, rządową instytucję ze Stanów Zjednoczonych, czy też dającą dostęp do materiałów naukowych – w części publikowanych na wolnych

licencjach (OA) – bazę natowskiej organizacji ds. nauki i technologii NATO Science and Technology Organization (NATO STO)¹⁹. Poprzez oficjalną stronę NATO możliwy jest dostęp do instytucjonalnej e-biblioteki.

Przeważająca większość zarejestrowanych materiałów została napisana w języku angielskim. Oprócz artykułów naukowych, prac dyplomowych i innych materiałów związanych z pracą naukową, OpenDOAR indeksuje bazy zawierające materiały szkoleniowe, dydaktyczne, multimedialne, patenty czy oprogramowania.

Budowanie repozytorium wymaga zaangażowania różnych specjalistów, z bibliotekarzami i informatykami na czele. Bibliotekarze wiedzą, jak rozwiązać problemy tworzenia kolekcji, generowania kontrolowanych metadanych, wyboru optymalnej architektury informacji, jak współpracować z użytkownikami, jak zapewnić odpowiednią indeksację repozytorium (OAI-PMH²⁰), jak dotrzeć z informacją o repozytorium do największej liczby potencjalnych depozytariuszy.

Kończąc wątek otwartości, należy przypomnieć, że otwarta nauka wymaga otwartych narzędzi i zasobów (danych, informacji, wiedzy), w tym nowoczesnych bibliografii będących integralnym elementem systemu informacji naukowej. Może zamiast digitalizować kolejne fragmenty zasobu jakiejś instytucji, spróbować zbudować „bibliotekę cyfrową” wokół spisu bibliograficznego (w pewnych przypadkach również wokół katalogu centralnego). Oczywiście, ze względu na przepisy prawa autorskiego jakaś część materiału zarejestrowanego w bibliografii, może nawet duża, nie będzie mogła być udostępniona w całości (pełnotekstwo) w bibliotece cyfrowej. Ale bibliografia dodawałaby szczególnej wartości takiej bibliotece – tworzyłaby panoramę danego zakresu, w dodatku dość precyzyjnie określonego (jak to ma miejsce w wypadku bibliografii), na tle której otwierałyby się furtki do poszczególnych obiektów. Taka wielowarstwowa integracja danych różnych kategorii i poziomów oraz cyfrowych obrazów artefaktów kultury tworzyłaby nową wartość i mogłaby poprawić dostęp do informacji i wiedzy. Proponowane rozwiązanie jest w jakimś stopniu analogiczne do coraz częstszej, godnej pochwały praktyki digitalizowania i czynienia przeszukiwalnymi zasobów pełnych (lub bliskich kompletności). Przykładem może być udostępnienie przez e-UW w pełni przeszukiwalnego ponad stuletniego zasobu „Kuriera Warszawskiego”. Ogromnie skorzystałyby na takim rozwiązaniu również bibliografie, które z poziomu list, spisów przeszłyby na poziom systemów zanurzonych w sieci powiązań. Skorzystałoby również użytkowników bibliotek cyfrowych, którzy z jednego miejsca mieliby dostęp do informacji bibliograficznej i do zarejestrowanych w niej dokumentów poindeksowanych za pomocą jednego spójnego narzędzia. Czy na przykład badacze starej książki nie chcieliby mieć

¹⁹ Polskim dystrybutorem jawnych publikacji naukowych wydawanych przez NATO STO, niezależnie od licencji, jest Centralna Biblioteka Wojskowa. W CBW dostępne są również materiały z innych zagranicznych ośrodków badawczych.

²⁰ Open Archives Initiative Protocol for Metadata Harvesting – protokół umożliwiający eksport/import metadanych bazujący na technologii HTTP I XML. Umożliwia funkcjonowanie m.in. agregatorów (multiwyszukiwarek).

dostępu do cyfrowego katalogu starych druków²¹ prowadzonego przez Bibliotekę Narodową, a z niego móc się ewentualnie przenieść do cyfrowych kopii dzieł.²²

W kontekście zasygnalizowanych w artykule zagadnień pewne wątpliwości może budzić treść Rozporządzenia Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego w sprawie sporządzania wykazów wydawnictw monografii naukowych oraz czasopism naukowych i recenzowanych materiałów z konferencji międzynarodowych²³. Istnieje ryzyko monopolizacji rynku wydawniczego, w efekcie silni gracze będą dyktować – jak już to ma miejsce na rynku międzynarodowym – warunki dostępu do publikacji, w tym bibliotekom. Tego typu inicjatywy mogą ograniczyć istotnie rozwój idei swobodnego dostępu i otwartości nauki.

BIBLIOGRAFIA

Akty prawne:

Dziennik Urzędowy Ministra Obrony Narodowej 2011, nr 13, poz. 175;

Rozporządzenie Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 7 listopada 2018 r. w sprawie sporządzania wykazów wydawnictw monografii naukowych oraz czasopism naukowych i recenzowanych materiałów z konferencji międzynarodowych, <<http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20180002152/O/D20182152.pdf>> (dostęp: 10.10.2019);

Ustawa z dnia 20 lipca 2018 r. – Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce, Dz. U. 2018, poz. 1668.

Druki zwarte:

Januszko-Szakiel A., *Trwała identyfikacja publikacji w repozytoriach cyfrowych*, [w:] *Metody analizy i oceny bezpieczeństwa oraz jakości informacji*, red. W. Z. Chmielowski, D. Wilk-Kołodziejczyk, Kraków 2012;

Niezgódka M., *Wdrożenie i promocja otwartego dostępu do treści naukowych i edukacyjnych. Praktyki światowe a specyfika polska. Przewidywane koszty, narzędzia, zalety i wady*, Warszawa 2011;

Woźniak-Kasperek J., *Esej o użyteczności i używaniu bibliotek cyfrowych*, [w:] *Kultura książki i informacji. Księga jubileuszowa dedykowana Profesor Elżbiecie Gondek*, red. A. Pulikowski, Katowice 2017;

²¹ Dzięki informacjom zawartym w tym katalogu można byłoby również zoptymalizować wybór egzemplarza (jeśli zachował się więcej niż jeden) do digitalizacji.

²² J. Woźniak-Kasperek, *Esej o użyteczności i używaniu bibliotek cyfrowych*, [w:] *Kultura książki i informacji. Księga jubileuszowa dedykowana Profesor Elżbiecie Gondek*, red. A. Pulikowski, Katowice 2017, s. 365.

²³ Rozporządzenie Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 7 listopada 2018 r. w sprawie sporządzania wykazów wydawnictw monografii naukowych oraz czasopism naukowych i recenzowanych materiałów z konferencji międzynarodowych, <<http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20180002152/O/D20182152.pdf>> (dostęp: 10.10.2019).

Druki ciągłe:

- Matthew V., Schroeder A., *The Embedded Librarian Program: Faculty and Librarians Partner to Embed Personalized Library Assistance into Online Courses*, „EDUCAUSE Quarterly” 2006, vol. 29, nr 4;
- Ramsay K. M., Kinnie J., *The Embedded Librarian: Getting out There Via Technology to Help Students Where They Learn*, „Library Journal” 2006, vol. 131, nr 6;
- Shumaker D., Talley M., *Models of Embedded Librarianship: A Research Summary*, „Information Outlook” 2010, nr 1;
- Woźniak-Kasperek J., *Przeciążenie informacyjne – wprowadzenie do tematu*, „FIDES. Biuletyn Bibliotek Kościelnych” 2018, nr 2.

Źródła internetowe:

- About OpenDOAR, <<http://v2.sherpa.ac.uk/opensoar/information.html>> (dostęp: 10.10.2019);
- <<https://awl.edu.pl/otwarta-nauka/repozytoria-polskie>> (dostęp: 10.10.2019);
- <https://stat.gov.pl/download/gfx/portalinformacyjny/pl/defaultaktualnosci/5515/1/21/1/maly_rocznik_statystyczny_polski_2019.pdf>
- Kozierski P., Kabaciński R., Lis M., Kaczmarek P., *Open Access: Analiza zjawiska z punktu widzenia polskiego naukowca*, Poznań 2013, s. 41, <<https://depot.ceon.pl/bitstream/handle/123456789/2513/Open%20Access.pdf>> (dostęp: 10.10.2019);
- Przyłuska J., *Repozytorium – magazyn dokumentów czy wirtualna społeczność?*, <http://eprints.rclis.org/11855/1/Przuluska_Jolanta_Repozytorium.pdf> (dostęp: 10.10.2019);
- Raport na temat realizacji polityki otwartego dostępu do publikacji naukowych w latach 2015-2017, Warszawa, marzec 2018 <https://library.put.poznan.pl/doc/open_access/Plik%204.%20Raport%20nt.%20polityki%20OA%20w%20Polsce%2003.2018.pdf> (dostęp: 10.10.2019);
- Science Commons. Principles for open science, <<http://sciencecommons.org/resources/readingroom/principles-foropen-science>> (dostęp: 27.08.2018).
- Siess J. A., *Bibliotekarstwo uczestniczące – co to takiego i czy nas bezpośrednio dotyczy?*, „EBIB” 2009, nr 9, <<http://www.ebib.pl/2009/109/a.php?siess>> (dostęp: 10.10.2019);
- Starczewski M., Stępińska-Utasiak L., *Otwarty dostęp czy otwarta nauka*, [w:] *Obserwatorium kultury*, <<https://depot.ceon.pl/bitstream/handle/123456789/6317/Otwarty%20dost%C4%99p%20czy%20otwarta%20nauka.pdf;sequence=2&isAllowed=y>> (dostęp: 10.10.2019);

STRESZCZENIE

W artykule przedstawiono wybrane problemy stojące obecnie przed polskimi bibliotekami naukowymi, w tym wojskowymi. Szczególną uwagę zwrócono na koncepcję tzw. bibliotekarstwa uczestniczącego, udział bibliotek w projektach otwartej nauki, otwartych danych badawczych, otwartego dostępu do publikacji naukowych i fachowych oraz tworzenie repozytoriów cyfrowych.

ABSTRACT

The article presents selected problems facing Polish research libraries today, including military ones. Particular attention has been paid to the idea of embedded librarianship, participation of libraries in open science, open data and open access projects. The role of libraries in the creation of digital repositories is presented, too.

SŁOWA KLUCZOWE:

biblioteki naukowe, biblioteki wojskowe, bibliotekarstwo uczestniczące, otwarta nauka, otwarty dostęp, Polska, repozytorium cyfrowe.

KEYWORDS:

digital repository, embedded librarianship, military libraries, open science, open access, Poland, research libraries.